بەکوردستانیکردنی هەرتاکێکی عێراقی کە بیەوێت لە هەرمی کوردستان نیشتەجێبێت!.. کاوە حەسەن

ئۆگری گۆڕینی دیمۆگرافیای کوردستان لە ڕۆژگاری هاتنی هاوڕاتیانی عەرەب یاخوود هەرتاکێکی تر لە ناوچەیەکە و خواروی عێراقەوە بۆ شارۆچکانی کوردستان باسێکی داخی ڕۆژ و گشت فۆرمەکانی میدیای کوردی بۆخۆیەوە سەرقاڵکردووە. ئەم سەرقاڵییەی میدیای کوردی و پلاتفۆرمە جیاکانی سۆشیال میدیا پرسی ئۆگری گۆڕینی دیمۆگرافیای کوردستانی بەسەر دوو بۆڕدا دابەشکردووە.
بۆڕێک نیگەرانی و دڵنگی نارەزایی بەرزکردووەتەوە پێی وایە گۆڕینی دیمۆگرافی کوردستان لە ئایندەیەکی نزیکدا ڕوو دەدات. لەبەرامبەر ئەم بۆڕیەدا بۆچوونێکی تر هەوڵدەدات لەڕۆگەی پاساوی پەداویستی ئابووری و سەرمایەگوزاریی و وەبەرهێنان بۆ تایبەت لە بواری دروستکردنی یەکەی نیشتەجێبوون و فرۆشتنیان بە خەڵکانی عەرەب نیگەرانییەکانی بۆڕی یەکەم بەوەنەتەوە. هەر لە نێو ئەم بۆڕیەی دووەمدا، جار جار باسکان دەکەشێت بۆ بەرچاوتەسکی ناسیۆنالیزمی کوردی و هەڕەشەهاتنی چاویان بۆ پکەوە ژیانی نەتەوەکان لە شارۆچکانی کوردستاندا.
لەم کورتە نووسینەدا ئۆگەر بمانەوێ لەم دوو بۆڕیە حاڵی بین، پێویستە لە نیگەرانیی و پاساوەکانی هەردوو بۆڕکە ووردبینەوە. نیگەرانییەکانی بۆڕی یەکەم ناکرێت بەهەند وەرنەگیرێت چونکو ئۆگەر ئاوەڕێک لە میژووی ئەو ناوچانە بدەینەوە کە سیاسەتی گۆڕینی دیمۆگرافی تێیدا ئەنجامدراوە، دەبینین نیگەرانییەکانی ئەم بۆڕیە لەجێی خۆیدایە. کەم نیین ئەو ناوچانەی کە دانیشتوانەکەی بەگشتی کورد زمان بوون، بەڵام ئەمڕۆ ڕەنگە تاکوترا خەڵکی کوردزمانیان تێدا مابێت. بە نمونە، ئۆگەر چەند ساڵێک بگەڕێنە دواوە و تەماشای شاری کەرکوک بکەین، دەزانین گەرەکەکانی قادسیە و حەی واستی و ڕەی بەغدا و چەندین گەڕەکی تر بوونە مایەی گۆڕینی دیمۆگرافیای شارەکە، وەئەتوانین چەندین نمونەی ترلەبەردا ڕیز بکەین.
لەهەمان کاتدا، کارەکی زیرەکانەیە کە ئەرگویمێنتی سەرمایەگوزاری

و پکەوە زیان فەرامۆش نەکرێت. ئەم باسە گرنگە چونکو لە کوێی دنیادا بووە تا چاو بپۆشی لە پێداکردنی بژێوی ژیانت لە ڕێگای هەڵبژاردنی شوناسی نەتەوەیی کەیارکانتەوە. ناکرێت تە بتەوێت سەرمایەگوزاری بکەیت، بەڵام مەرجەکت و کاکاکت تەنها بە هاوزمانکانی خۆت بێت. بازاڕ وکار وەک بنەمایەکی سەرەکی بە گۆشکردنی هەر ناوچەیەک دەبێت زەر ئازادانە بچڕخێت بە لەبەرچاوگرتنی هەندێ تایبەتمەندی شوێنەکان کە کوردستانی باشوور نمونەیەکی زیندووە.

ڕیزکردنی ئەم دوو لایەنە و بەهەند وەرگرتنی هەردوو بەچوونکانیان کارەکە کە پێویستە وامان لێ بکەن بەدوای چارەسەری بنەڕەتی و بەردەستدا بگەڕێین. گرنگە چاو لەو ئەزموونانە بکەین کە ڕووبەڕووی ئەم جۆرە کێشانە بوونەتەوە یاخوود تاکو ئێستاش ماماڵەیان لەگەڵدا دەکەن.

هەموو دەزانین لە ئاکامی ڕێکەوتنەکانی دوای ڕوخانی ڕژێمی بەعس، لایەنەکانی نێودووبارە بنیاتنانەوەی عێراق، مەدلی حکومڕانیان لە عێراقدا لەسەر بنەماکانی مەدلی فیدرال دیموکراسی سەریەک خستەوە. ڕاستە لە پرسەی بنیاتنانەوەی حکومڕانی لەعێراقدا، چەندین ساڵ بگرێ تاکو ئەمێش لانی کەمی پایە سەرکیەکانی مەدلی فیدرال دیمکراسی تێدا جێکەوتە نەبووە، بەڵام دەستگرتن بەهەندی چەمکی ئەم مەدلەوە، ڕێنگە ڕێگایەک بێت بە بەرگرتن بە سیاسەت، یاخوود ترسی دیمگرافی گەڕینی کوردستان و شارکانی.

تایبەتمەندیکانی ئەم مەدلە زەرن کە ڕێنگە نەتوانین لەڕێدا هەموویان باس بکەین، وەلی بەئاسانی دەتوانین ئاماژە بەهەندی بوار بکەین کە لەسایەی ئەم مەدلەدا کێکی لە وەرگیراوە بە پاراستن و ڕەزگرتنی دیمگرافی نەتەوەکان و هێکردنیان لەگەڵ یەکتریدا بەبێ هیچ پاوانخوازی نەتەوەیەکی تایبەت. لە ئەمەدا کەندا، ئەمریکا، ئەڵمانیا، سویسرا، نەمسا، بەلجیکا، بەرازیل، مەکسیک و ئەرجەنتین بە ووڵاتانی فیدرال دیمکراسی دەناسرێنەوە. بەڵام ئەوەی زیاتر لەم باسەوە نزیکەو ئەکرێت کێکی لە وەربگیرێت، کەندا، ئەڵمان، سویسرا و ئوستراڵیایە، هەرچەندە ئەم ووڵاتانەش هەریەک بەخۆی تایبەتمەندی جیاوازی هەیە، ئەمە لەڕێدا هەوە دەدەین باس لەو چەمکانە بکەین کە کەمکمان دەکەن لە چەنێتی ماماڵەکردن لەگەڵ پرس و ئاگاری گەڕینی دیمگرافیای کوردستان. دیارە ئەبێت ئەوە لەبەرچاو بگرین کە ئەم نموونانە ووڵاتی سەربەخۆن و خاوەنی دەستورو سنووری دیاریکراوی خۆیان هەیە. بەڵام ئەم خشتەیەی خوارەوە ڕێنگە ڕێ خۆشکرێت بە هەندە بەرچاو ڕۆشنی هەردوو لایەنی خەمخۆر ، چی بە ئەوانەی بانگەشەی پاراستنی دیمگرافی کوردستان

دەکەن ، وە چی ئەوانەی کە بەرگری لە هاتنی هاوڵاتیانی عەرەب دەکەن بە گەشەی ئابووری زیاتر و سەرمایەگوزاری لە کوردستاندا.

ئامانج	نوسترالیا	سویسرا	ئەڵمانیا	کەنەدا	بوار
دیاریکردنی ژمارە و جۆری کۆچبەران.	✓	✓	✓	✓	کۆنترۆڵی کۆچبەری
دابینکردنی هێزی کاری پێویست بۆ ئابووری.	✓	بەشێوەیەکی سنووردار	بەشێوەیەکی سنووردار	✓	هەڵبژاردنی کۆچبەران بە پێی شارەزایی و پێداویستی بازاڕی کار
پێش بەدەستهێنانی مافی مانەوەی هەمیشەیی، پێویستە ماوەیەک بە یاسایی بژیت.	✓	✓	✓	✓	مەرجی نیشتەجێبوونی هەمیشەیی
دانانی مەرجی یاسایی بۆ بەدەستهێنانی هاوڵاتیبوون	✓	✓	✓	✓	مەرجەکانی وەرگرتنی هاوڵاتیبوون
ئاسانکردنی تێکەڵبوون بە کۆمەڵگا و بازاڕی کار.	✓	✓	✓	✓	پێداویستی زمانی فەرمی
دڵنیابوون لە ناسینی دەستور، یاسا و دامەزراوە دیموکراسییەکان.	✓	✓	✓	✓	تاقیکردنەوەی زانیاری شارستانی و یاسایی
پاراستنی مافی یەکسان بۆ هەموو هاوڵاتیان، بێ جیاوازی نەتەوەیی یان ئایینی.	✓	✓	✓	✓	یەکسانی لەبەردەم یاسا
پاراستنی تایبەتمەندی زمانی، کولتووری و میژوویی هەر ناوچەیەک.	✓	✓	✓	✓	فیدرالیزم و دەسەڵاتی هەرێمەکان
پاراستنی مافی تاکەکان لە دژایەتی جیاکاری نژادی، نەتەوەیی و ئایینی.	✓	✓	✓	✓	یاساکانی دژە جیاکاری

ئەم چوار وڵاتە هاوبەشن لەسەر ئەم بنەمایانەن کە ئەکرێت کەمکیان لە وەربگیرێت بە مامەڵەکردن لە گەڵ هاتنی خەڵکی غەیرە کورد بۆ ناوچە کوردستانییەکان:

• تێکەڵبوون (Integration) لە جێی بنەمای نەتەوەیی

• ئەو کەسانەی دەیانەوێت وەکو هەر دانیشتوویەکی بەردەوامی ئەو وڵاتە یاخوود هەرێمە بن کە بۆی چوون دەبێت:

• زمانی فەرمی ئەو هەرێمە یاخوود ئەو وڵاتە فێربن،

• یاسا و دەستوری ئەو هەرێمە قبووڵ بکەن بە باشی ووردەکارییەکانی بناسن،

• وەکو هەرتاکێکی ئەو هەرێمە یاخوود ئەو وڵاتە بەشداری ژیانی مەدەنی بکەن.

• پاراستنی دەستور، (کە دیارە کوردستان تاکو ئێستا نێتوانیوە لە ماوەی ٢٣ ساڵی ئابرووداو دەستوورێک بۆ خۆی پەسەند بکات، وە ئەمە یەکێکە لە گرفتە سەرەکییەکان) و سیستەمی دیموکراسی (کە ئەمیشیان بووەتە قوربانی و لە بەرچاوگرتنی بەرژەوەندی

نیشتیمانی ، بەرژەوەندی حزب و شایستەبوونی شەرشگێری بوونی هەزی چەکداری حزب تاکو ئێستا بەردەوامە)
• هاووڵاتیبوون تەنها بەسەمی ناسینی ماف نییە؛ بەڵکو بەرپرسیاریەت و پابەندبوونیشە بە یاسا و بنەما دیموکراسییەکانی ئاو هەرەمی یاخوود ووڵاتی تێیدا دەژیت.
• فیدرالیزم و دەستبردن بە مەدلەکی لەم بابەتە تەنها هەبژرانکی هەڵەمکی نییە، ئەم سیستەمە وەک مەدلەکی شیاو بە ئاو ووڵاتانە بە گونجاو بینراوە کە خاوەنی چەند نەتەوەی جیاوازن لە یەک ووڵاتدا کە مافی هەریەک لاو نەتەوانە پارێزراوە لە ڕێگەی ئەمخانەی خوارەوە:
• هەرەمکان مافی پاراستنی زمان، کولتوور و ناسنامەی خەیان هەیە.
• بە نموونە:
• کیبەک زمانی فەڕانسی دەپارێزێت، هاوکات کەمەڵک شایستەی دارای و خزمەتگوزاری تایبەتی فەراهەم کردووە بە فەربووونی زمانی فەڕانسی، لەهەمان کاتیشدا بەربەستی یاسای و دارای زەریش دروستکردووە کە ڕێگە نەدات زمانی فەڕانسی لاواز ببێت. ئەگەر کەسێک بیەوێت زمانی ئینگلیزی فەر ببێت دەبێت خەرجی خەندن بدات و هیچ کەمکێکی دارای پێنادرێت.
• کانتۆنکانی سویسرا زمانە جیاوازکان دەپارێزن.
• هەرەمکانی ئەمانیا بەرپرسیاری پەروەردە و کولتوورن.
ئەم جۆرە سیاستانە زەرجار بە "مەدەلی تێکەڵبوونی مەدەنی" (Civic Integration Model) ناو دەبرێن، واتە تێکەڵبوونکی مەدنیانە دەبێتە ڕێگایێک بە بەهێزکردنی نەتەوەو شوناسی هەمەکە یاخوود ووڵاتێکە لەسەر بنەمای هاووڵاتیبوون. لەساو یاساکانی ئەم پرسەیش چی لاو ووڵاتانەی کە باسمان لاوە کردن بریتین لە پابەندبوون بە یاساکان، زمان و بەشداریکردن لە ژیانی گشتی ئاو شوێنەی کە تێدا تاک ژیان دەکات.
ئاشکرایە کوردستان ووڵاتکی سەربەخۆ نییە، وە تاکو ئێستا بە هەزار و یەک شێوە پێویستە بە دەوڵەتی عێراقەوە. ئاشکراشە کوردستان چەندین گرفتی گەورەی تری هەیە کە بەدەستیانەوە دەناڵێت. بەڵام ئەمە بە هەر باسێک یاخوود گرفتێک، کە لەم بابەتەدا باسی مەترسی گەینی دیمۆگرافی کوردستان دەکەین، گرنگە کەک لەدەرس و ئابردووی چەنێتی ئالوگۆرکردن لە دیمۆگرافیای ئاو شوێنانەی کە بەشێک بوون لە کوردستان وەربگرین. ئەگەر تاکو چەند ساڵێک پێش ئێستا لەڕێگەی سیاسەتی شۆڤێنیستانەوە دەوڵەتە یەک لە دوای یەکەکانی عێراقەوە ووردە ووردە ناوچە کوردستانیەکان لەدەست چوون، لە ئەمەدا بە هەی نابوونی بەرچاو ڕۆشنی و بە دەستوری و نابوونی

سیاستی ڕۆشن، ئەم ئاوگۆڕە بەخرایەکی بەربەاو لە لگۆشەندنداید. بەیە زەر گرنگ دوور لە پنابردن بە نژادپرستی ، یاخوود بتنها لبەرچاوکردنی بەرژوندی ئابووری و گشەی بازاو ساغکردنوەی یەکەی نیشتجێ بوون و کشک و باخچەی نیشتجێبوون ، کک لو ڕگاچارانە وربگرین کە لو ووتاتاندا دستیان بە براو بە پاراستنی دیمگرافیا و کلتورو زمانی دانیشتوانە ڕسنکانیان. پویستە هرتاکک کە ڕوو لە شارکانی هرم دکات و دیوت وک مافکی خی ژیان بکات لە کوردستاندا، پویستە ببت بە کسکی کوردستانی ڕز لە زمان، داب و نریت خکی کوردستان و کوردستانیان بگرت، نک پچوانکی.

کاو حسن

سرچاوکان:

Constitution Acts, 1867–1982 (Department of Justice Canada). The constitutional foundation of Canada’s federal system, including the distribution of powers between

Bakvis, H., & Skogstad, G. (Eds.). (2020). Canadian Federalism: Performance, Effectiveness, and Legitimacy (4th ed.). Oxford University Press.

Constitution Acts, 1867–1982 (Department of Justice Canada). The constitutional foundation of Canada’s federal system, including the distribution of powers between

Conradt, D. P. (2013). The German Polity (10th ed.). Rowman & Littlefield.

Hueglin, T. O., & Fenna, A. (2015). Comparative Federalism: A Systematic Inquiry (2nd ed.). University of Toronto Press.

Gunlicks, A. B. (2003). The Länder and German Federalism. Manchester University Press. Galligan, B. (1995). A Federal Republic: Australia’s Constitutional System of Governmen. Cambridge University Press.

Government of Canada – Federalism in Canada. Explains the principles of Canadian federalism, the division of powers, and the roles of the federal and provincial governments.

Linder, W., & Mueller, S. (2021). Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies (4th ed.).

Palgrave Macmillan.
Saunders, C. (2021). The Constitution of Australia: A Contextual Analysis (2nd ed.). Hart Publishing.
von Beyme, K. (2010). The Political System of Germany. Palgrave Macmillan.
Vatter, A. (2018). Swiss Federalism: The Transformation of a Federal Model. Routledge.
Watts, R. L. (2008). Comparing Federal Systems (3rd ed.). McGill–Queen’s University